

W kierunku cywilizacji ekologicznej w erze Xi Jinpinga¹

Abstrakt

Chińska Republika Ludowa dokonała w ciągu ostatnich 40 lat ogromnego skoku cywilizacyjnego, dzięki czemu m.in. wyciągnięto ponad 850 mln mieszkańców tego kraju ze skrajnego ubóstwa. Ten niebywały postęp został jednak przyplacony degradacją środowiska naturalnego. W 2012 r. Xi Jinping został sekretarzem generalnym Komunistycznej Partii Chin, a w 2013 r. – przewodniczącym Chińskiej Republiki Ludowej. W ciągu lat rządów skonsolidował w swoich rękach władzę, której nie miał żaden inny polityk od czasów Mao Zedonga i Deng Xiaopinga. Równocześnie stanął przed wyzwaniami związanymi z kryzysem klimatycznym w wymiarze krajowym i światowym. Zdaniem Xi Jinpinga zaradzenie tej krytycznej sytuacji wymaga stworzenia w Chinach cywilizacji ekologicznej. W artykule zostały scharakteryzowane idee cywilizacji ekologicznej, jak również przedstawione najważniejsze działania podjęte przez Xi Jinpinga w celu ich realizacji.

Słowa kluczowe

Chińska Republika Ludowa, transformacja energetyczna, cywilizacja ekologiczna.

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej pt. *Transformacja chińskiego sektora energetycznego – szanse i zagrożenia dla współczesnego świata*, obronionej na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Autor wykorzystał fragmenty rozdziału I. Praca została nagrodzona w XI edycji konkursu Szefa ABW na najlepszą pracę doktorską, magisterską lub licencjacką dotyczącą bezpieczeństwa państwa w kontekście zagrożeń wywiadowczych, terrorystycznych, ekonomicznych.

Towards a green civilisation in the era of Xi Jinping

Abstract The People's Republic of China has undoubtedly made an unprecedented leap in civilisation over the past 40 years, lifting more than 850 million people out of extreme poverty. However, this tremendous progress has been paid by environmental degradation. In 2012 and 2013, Xi Jinping became General Secretary of the Communist Party of China and President of the People's Republic of China successively. During the subsequent years of his rule, he consolidated in his hands a power that no other politician since Mao Zedong and Deng Xiaoping possessed. At the same time, he faced the challenge of a national and international climate crisis. According to Xi Jinping, to address this critical situation, it is necessary to make China an ecological civilization. This article characterises the idea of ecological civilisation as well as shows the most important actions taken by Xi Jinping to implement it.

Keywords People's Republic of China, energy transition, ecological civilization.

Kryzys ekologiczny w Chińskiej Republice Ludowej (ChRL), będący skutkiem dziesięciu lat szybkiej industrializacji i ekstensywnego wzrostu gospodarczego opartego na paliwach kopalnych, zagraża nie tylko zdrowiu i środkom do życia ogromnej populacji chińskiej, lecz także całemu światu. Chiny to największy na świecie emiter gazów cieplarnianych, co skutkuje dużym zanieczyszczeniem tamtejszych gleb, wód i powietrza.

Huang Yanzhong w książce *Toxic Politics: China's Environmental Health Crisis and Its Challenge to the Chinese State* wskazuje, że zanieczyszczenie i dewastacja środowiska to jedno z (...) *największych przeszkód dla przyszłego wzrostu gospodarczego i stabilności politycznej Chin*². Niezdolność rządu do odpowiedniego zajęcia się tym problemem może doprowadzić do zakwestionowania przez obywateli systemu politycznego panującego w tym państwie. Groźba jest realna, gdyż zwiększaniu się w ciągu ostatnich dwóch dekad świadomości dotyczącej stanu środowiska

² Huang Yanzhong, *Toxic Politics: China's Environmental Health Crisis and Its Challenge to the Chinese State*, Cambridge 2020. Tłumaczenia w artykule pochodzą od autora (przyp. red.).

towarzyszy wzrost niezadowolenia społecznego oraz liczby petycji i strajków (zorganizowanych m.in. w Guangdong, Kunmingu, Szanghaju i Wuhanie). W 2013 r. liczba „nagłych incydentów środowiskowych”, w tym protestów, wzrosła do 712, co stanowi 31-proc. skok w porównaniu z rokiem poprzednim. Wzrosła również liczba petycji obywatelskich dotyczących środowiska naturalnego – z 1,05 mln w 2011 r. do 1,77 mln w 2015 r.³

Komunistyczna Partia Chin (KPCh) obawia się, że ten aktywizm mógłby stać się katalizatorem demokratycznych przemian społecznych. Dlatego Xi Jinping, sekretarz generalny KPCh od 2012 r. i przewodniczący ChRL od 2013 r., stara się temu zapobiec wraz z innymi przywódcami w Pekinie. We wrześniu 2020 r. zaskoczył świat, gdy ogłosił, że jego kraj osiągnie dekarbonizację do 2060 r., a szczyt emisji nastąpi przed rokiem 2030.

Cywilizacja ekologiczna a potrzeba zmian

Chiny to kraj, który po reformach Deng Xiaopinga de facto przyjął kapitalizm jako ustrój i jednocześnie określał się jako państwo komunistyczne⁴. Stworzył jedną z najbardziej egalitarnych i niszczących środowisko gospodarek na świecie, przy czym jednocześnie składał proekologiczne deklaracje. Budzi to wątpliwości co do rzeczywistego zaangażowania chińskiego rządu w działania na rzecz ochrony środowiska.

Cywilizacja ekologiczna, ogólnie rzecz ujmując, jest zbiorem koncepcji rozwoju ogłoszonych i zatwierdzonych na poziomie strategii narodowej na XVIII Zjeździe KPCh (ang. National Congress of the Chinese Communist Party)⁵ i następnie zapisanych w Konstytucji Chińskiej Republiki Ludowej w ramach nowelizacji z 2018 r.⁶

³ L. Maizland, *China's Fight Against Climate Change and Environmental Degradation*, Council on Foreign Relations, 19 V 2021 r., <https://www.cfr.org/backgrounder/china-climate-change-policies-environmental-degradation> [dostęp: 5 VI 2021].

⁴ Wśród badaczy ustroju gospodarczego Chin nadal istnieją spory co do definicji i relacji pomiędzy socjalizmem a kapitalizmem. Najczęściej używanymi sformułowaniami są: kapitalizm państwowy, kapitalizm konfucjański, socjalizm o chińskiej specyfice. Zob. szerzej: H. Chołaj, *Kapitalizm konfucjański? Chińskie reformy ekonomiczne a globalizacja*, Warszawa 2014; A. Bolesta, *Chiny w okresie transformacji*, Warszawa 2006; Wang Xiangsui, *Zgłębiając cud. Prawda o modernizacji Chin*, Toruń 2019; Sen Peng, Li Chen, *Reformując Chiny. Główne wydarzenia (1992–2004)*, Toruń 2013; Zhang Yu, *Chińska reforma gospodarcza. Doświadczenia i implikacje*, Toruń 2019.

⁵ Zhou Di, *China's Environmental Vertical Management Reform: An Effective and Sustainable Way Forward or Trouble in Itself?*, „Laws” 2020, t. 9, nr 4, <https://www.mdpi.com/2075-471X/9/4/25/htm>, s. 8 [dostęp: 5 VI 2021].

⁶ Constitution of the People's Republic of China, 2018 r., https://www.constituteproject.org/constitution/China_2018.pdf?lang=en, s. 4, 10, 22 [dostęp: 5 VI 2021].

Jednocześnie jest to pewna ideologia i wizja przyszłości. Partia stara się wywodzić cywilizację ekologiczną ze starożytnej chińskiej myśli filozoficznej. To wtedy narodziła się idea głosząca harmonijne współlistnienie człowieka i natury. Wśród starożytnych szkół filozoficznych najlepiej rozumiały i omawiały wartość tej harmonii konfucjanizm⁷ i taoizm⁸. Jest to o tyle ważne, że konfucjanizm, taoizm i legalizm to trzy najważniejsze szkoły, które stworzyły fundamenty systemu prawa w Chinach⁹. Pomimo tak bogatego zaplecza historycznego kwestia cywilizacji ekologicznej jest stosunkowo nowym zjawiskiem w dyskursie politycznym, społecznym i akademickim.

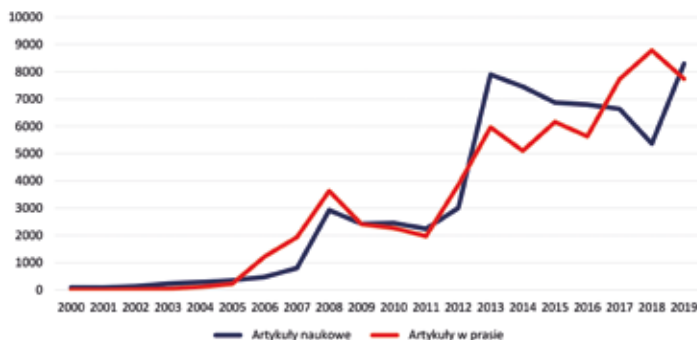
Pekin stara się podkreślić w swojej narracji, że koncepcji cywilizacji ekologicznej poświęca uwagę już od lat 80. XX w. Jednak po przeanalizowaniu zainteresowania medialnego i naukowego tym tematem (wykres 1.) należy stwierdzić, że dopiero czwarta i piąta generacja chińskich przywódców podejmuje istotne działania w tym kierunku. Wzrost zainteresowania widoczny w 2007 r. jest związany z aktywnością Hu Jintao, przewodniczącego ChRL i sekretarza generalnego KPCh, który podczas XVII Zjazdu KPCh po raz pierwszy wspomniał o budowie cywilizacji ekologicznej, rozumianej jako (...) *model konsumpcji bazujący na racjonalnym gospodarowaniu zasobami i ochronie środowiska*¹⁰. Drugi zdecydowany wzrost przypadający na lata 2011–2012 to czas implementacji XII Planu Pięcioletniego (2011–2015), w którym ochronie środowiska po raz pierwszy nadano priorytetowe znaczenie. Xi Jinping jak żaden jego poprzednik dąży do realizacji strategicznego zadania związanego z budową cywilizacji ekologicznej. Ścisła korelacja zainteresowania koncepcją cywilizacji ekologicznej z zaangażowaniem polityków na najwyższych szczeblach potwierdza tezę, że ta wizja jest odgórną strategią, a nie inicjatywą wypracowywaną oddolnie.

⁷ Konfucjusz opowiadał się za tym, aby życzliwość człowieka dotyczyła wszystkich rzeczy w przyrodzie. Przedstawił ideę mądrego „znajdowania przyjemności w wodzie, cnotliwego znajdowania przyjemności na wzgórzach”, która wywarła duży wpływ na kulturę ekologiczną późniejszych pokoleń. Uważał on, że aby harmonijna koegzystencja ludzi i natury była możliwa, człowiek powinien podporządkować się jej prawom. Zob. szerzej: Sheng Hui, *The Thought of Ecological Ethics in Chinese Traditional Culture*, „Journal of Henan University of Science and Technology” 2009, t. 27, nr 6, s. 24–27.

⁸ Według taoistów Ziemia jest odzwierciedleniem nieba. Wszystkie myśli i zachowania człowieka powinny być zgodne z prawami natury i w jak najmniejszym stopniu (najlepiej w ogóle) powinien on ingerować w świat przyrody, aby wszystkie żywe istoty mogły rozwijać się i ewoluować w sposób naturalny. Jednym z głównych przedstawicieli tej szkoły był Laozi. Zob. szerzej: D. Paracka, *China's Three Teachings and the Relationship of Heaven, Earth and Humanity*, „Worldviews” 2012, t. 16, nr 1, s. 79–81.

⁹ Chang Wejen, *Classical Chinese Jurisprudence and the Development of the Chinese Legal System*, „Tsinghua China Law Review” 2012, t. 2, s. 208–210.

¹⁰ Ł. Gacek, *Cywilizacja ekologiczna i transformacja energetyczna w Chinach*, Poznań 2020, s. 22.

Wykres 1. Odniesienia do koncepcji cywilizacji ekologicznej w chińskich pracach naukowych i prasie w latach 2000–2019.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z China Academic Journals Full-text Database.

Głównym powodem, dla którego ChRL stara się modernizować w kierunku zielonego rozwoju¹¹, jest chęć naprawy środowiska naturalnego, zniszczonego z powodu – jak już wspomniano – intensywnego rozwoju gospodarczego. Skok cywilizacyjny w Chinach jest doskonale widoczny na przykładzie rozwoju infrastruktury miejskiej. Jak podaje Bank Światowy, w 2018 r. w strefach zurbanizowanych mieszkało 59 proc. Chińczyków, podczas gdy w 1978 r. było to zaledwie 18 proc. Oznacza to, że w tym okresie w miastach urodziło się bądź przeprowadziło do nich 500 mln ludzi¹². To więcej niż ogólna liczba mieszkańców Unii Europejskiej po brexicie¹³. Ponad 850 mln mieszkańców Chin zostało wyciągniętych ze skrajnego ubóstwa¹⁴.

Główną siłą napędową chińskiej gospodarki jest rozwój miast – 50 proc. wzrostu chińskiego PKB w latach 2008–2018 pochodziło z inwestycji infrastrukturalnych związanych z procesem urbanizacji. Przed pandemią COVID-19 miasta wytwarzały 75 proc. całkowitego PKB Chin i odpowiadały za 80 proc. krajowego zużycia energii. Oczekuje się, że w 2030 r. wskaźnik urbanizacji w Chinach osiągnie 75 proc. W liczbach bezwzględnych oznacza to, że w ciągu najbliższych 15 lat do miast przeniesie się ponad 300 mln ludzi. Przewiduje się, że w najbliższych

¹¹ Na V Plenum, które odbyło się w dniach 26–29 X 2014 r., XVIII Komitet Centralny KPCh wezwał do dążenia do „rozwoju, który jest motywowany innowacjami, skoordynowany, przyjazny środowisku, zorientowany na światowy postęp i korzystny dla wszystkich”. Zob. szerzej: *Indeks zagadnień kluczowych dla zrozumienia współczesnych Chin*, Zhou Mingwei (red.), Toruń 2020, s. 72.

¹² Ł. Gacek, *Cywilizacja ekologiczna...*, s. 37.

¹³ *The World Bank in China*, The World Bank, <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#3> [dostęp: 21 IV 2021].

¹⁴ *Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population) – China*, The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=CN> [dostęp: 21 IV 2021].

20 latach Chiny wybudują ok. 50 tys. nowych drapaczy chmur na obszarach miejskich¹⁵. Tak więc w Państwie Środka jednym z najważniejszych czynników mających wpływ na poziom emisji zanieczyszczeń jest postępujący proces urbanizacji.

Aktualnie zasoby wód gruntowych w Chinach w ponad 60 proc. dużych miast są sklasyfikowane jako małe lub bardzo małe, a ponad jedna czwarta głównych rzek nie nadaje się do kontaktu z człowiekiem¹⁶. To powoduje, że niemal 800 mln ludzi nie ma stałego dostępu do bezpiecznej w użytkowaniu wody¹⁷. Brak odpowiedniego przetwarzania i składowania odpadów pogłębił te problemy. Kryzys wodny doprowadził do przemiany wielu gruntów orných w pustynie. Według urzędników chińskiej Krajowej Administracji Leśnictwa i Użytków Zielonych (ang. State Forestry and Grassland Administration) problem pustynnienia dotyczy ok. 259 mln hektarów powierzchni i ma wpływ na życie 400 mln ludzi żyjących na tych terenach¹⁸. Jest to o tyle ważne, że przy liczbie ludności wynoszącej 1,4 mld Chiny muszą wyżywić ok. 22 proc. ludności świata za pomocą mniej niż 7 proc. gruntów orných¹⁹. Kolejnym wyzwaniem jest zanieczyszczenie powietrza – jego obecny poziom może być przyczyną nawet 420 tys. przedwczesnych zgonów rocznie²⁰. W dniu 7 grudnia 2015 r. Pekin wydał swój pierwszy w historii czerwony alarm z powodu PM 2,5²¹, które osiągnęły poziom 291 mikrogramów na metr sześcienny²². To prawie 40 razy więcej niż dopuszczalna dawka zalecana przez Światową Organizację Zdrowia, a i tak nie jest to największy rekord, jaki padł

¹⁵ Liu Zhu, Cai Bofeng, *High-resolution Carbon Emissions Data for Chinese Cities*, Harvard Kennedy School, Belfer Center, sierpień 2018 r., <https://www.belfercenter.org/publication/high-resolution-carbon-emissions-data-chinese-cities> [dostęp: 21 IV 2021].

¹⁶ *La Crise de l'eau: Enjeu du XXIème Siècle en Chine*, Resources, 20 IX 2016 r., <https://www.think-tank-resources.com/actualites/la-crise-de-leau-enjeu-du-xxieme-siecle-en-chine-paris-8h30-10h30-sciences-po-centre-de-recherches-internationales-56-rue-jacob-paris-6/> [dostęp: 11 XI 2020].

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Guoqian Wang i in., *Desertification and Its Mitigation Strategy in China*, „Journal of Resources and Ecology” 2012, nr 3, s. 97–104.

¹⁹ L. Horta, *Chinese Agriculture Goes Global*, Yale University, 16 XII 2014 r., <https://yaleglobal.yale.edu/content/chinese-agriculture-goes-global> [dostęp: 11 XI 2020]. Artykuł został przeniesiony do archiwum i jest dostępny pod adresem: <https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/chinese-agriculture-goes-global> (przyp. red.).

²⁰ Zhang Junfeng i in., *Environmental health in China: progress towards clean air and safe water*, „The Lancet” 2010, t. 375, s. 1111.

²¹ PM 2,5 to rodzaj zanieczyszczenia, w którym występują drobne cząstki o średnicy mniejszej niż 2,5 mikrona (0,0025 mm). Niektóre z nich powstają w sposób naturalny, np. z powodu burz piaskowych i pożarów lasów, inne – w wyniku działalności przemysłowej. Często składają się one z fragmentów na tyle małych, że mogą przedostać się do płuc i krwiobiegu.

²² *China pollution: First ever red alert in effect in Beijing*, BBC, 8 XII 2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-35026363> [dostęp: 11 XI 2020].

w Chinach²³. Trujący smog jest problemem, z którym muszą mierzyć się całe Chiny, nie tylko Pekin. Obszary miejskie, zwłaszcza te znajdujące się w pobliżu ośrodków przemysłowych, stale doświadczają szkodliwego dla zdrowia poziomu PM 2,5. Smog de facto staje się częścią codziennego życia, do którego Chińczycy się przyzwyczaili.

Skutki degradacji środowiska w Chinach można analizować znacznie szerzej, gdyż mają one wpływ na wiele obszarów, m.in.:

- jakość życia ludzi;
- efektywne gospodarowanie zasobami naturalnymi. W ChRL mamy do czynienia z marnotrawstwem jednych (np. straty w branży rybołówstwa z powodu zanieczyszczenia wód²⁴) i nadmiernym eksploatowaniem innych (np. węgla²⁵). Chiny są jednym z pierwszych państw na świecie, które przyjęły Circular Economy Promotion Law jako nowy paradygmat rozwoju gospodarczego i przemysłowego. Koncepcja ta ma na celu zmianę modelu wzrostu gospodarczego przez radykalne zwiększenie efektywności wykorzystania materiałów i znaczne ograniczenie zanieczyszczeń. Ostatecznym celem jest uniezależnienie wzrostu gospodarczego od wyczerpujących się zasobów naturalnych i degradacji środowiska²⁶;
- rozwój chińskiego handlu zagranicznego. Ze względu na zwiększoną świadomość w zakresie ochrony środowiska w krajach rozwiniętych oraz coraz bardziej rygorystyczne normy dotyczące standardów środowiskowych importowanych towarów znaczna liczba chińskich produktów jest odrzucana na rynkach zachodnich, co generuje straty dla gospodarki²⁷;
- zrównoważony rozwój gospodarczy²⁸;
- akceptację rządów KPCh przez społeczeństwo²⁹.

²³ Wong Edward, *Beijing Issues Red Alert Over Air Pollution for the First Time*, „The New York Times”, 7 XII 2015 r., <https://www.nytimes.com/2015/12/08/world/asia/beijing-pollution-red-alert.html> [dostęp: 11 XI 2020].

²⁴ D. Barboza, *In China, Farming Fish in Toxic Waters*, „The New York Times”, 15 XII 2007 r., <https://www.nytimes.com/2007/12/15/world/asia/15fish.html> [dostęp: 11 XI 2020].

²⁵ D. Patton, Fayen Wong, *Coal Mining Project Drains Groundwater and Discharges Toxic Waste*, *Scientific American*, 23 VII 2013 r., <https://www.scientificamerican.com/article/chinas-shen-hua-drains-groundwater-f/> [dostęp: 11 XI 2020].

²⁶ *Developing a Circular Economy in China: Highlights and Recommendations*, World Bank, czerwiec 2009 r., <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18889/489170REPLACEMENT-10BOX338934B01PUBLIC1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s. 4–5 [dostęp: 11 XI 2020].

²⁷ S. Eisenbarth, *Is Chinese trade policy motivated by environmental concerns?*, „Journal of Environmental Economics and Management” 2017, nr 82, s. 74–75.

²⁸ Song Xingqiang, R. Wennersten, K.F. Mulder, *Challenges of Sustainable Development in China*, Stockholm 2007, s. 9–16.

²⁹ Zob. szerzej: Zhao Yiliang, Wan Linyan, Zhang Shuhuan, *Chiny i Komunistyczna Partia Chin. Wyzwania stojące przed nimi i odpowiedzi na nie*, Toruń 2019, s. 178–208.

Koncepcja cywilizacji ekologicznej w XXI w., pomimo odniesień do starożytnej myśli filozoficznej, została opracowana tak, by w systemowy sposób sprostać coraz większym i coraz bardziej różnorodnym wyzwaniom. W latach 80. i 90. XX w. cywilizacja ekologiczna była utożsamiana z pojęciem zrównoważonego rozwoju³⁰. W 1992 r. Chiny wzięły aktywny udział w Konferencji Narodów Zjednoczonych zatytułowanej „Środowisko i rozwój” (ang. *United Nations Conference on Environment and Development*). Już dwa miesiące po opublikowaniu *Deklaracji z Rio w sprawie środowiska i rozwoju* (ang. *Rio Declaration on Environment and Development 1992*) Chiny przedstawiły Agendę 21 – białą księgę dotyczącą populacji, środowiska i rozwoju w Chinach w XXI w. (ang. *China's Agenda 21 – White Paper on China's Population, Environment and Development in the 21st Century*)³¹. Była ona uważana za jedną z najbardziej kompleksowych inicjatyw na rzecz zrównoważonego rozwoju na tle innych zaangażowanych państw³².

Nie jest to jedyny przykład inicjatyw podejmowanych przez współczesne Chiny w zakresie ochrony środowiska³³. Od 1979 r. trwa proces wprowadzania praw i rygorystycznych działań ekologicznych. Do 2010 r. Ogólnochińskie Zgromadzenie Przedstawicieli Ludowych wraz ze Stałym Komitetem Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych uchwaliły aż 280 aktów prawnych, z czego 29 (ponad 10 proc.) dotyczyło zasobów środowiska, energii i czystej produkcji³⁴. Postęp na poziomie legislacyjnym był znaczny³⁵, główny problem stanowiła implementacja tych działań w praktyce. Dla przykładu Environmental Impact Assessment (EIA) został po raz pierwszy wprowadzony w latach 70. XX w. Celem EIA jest systematyczna analiza, przewidywanie i ocena wpływu na środowisko przygotowywanych propozycji rozwoju, takich jak: projekty budowlane, plany regionalne czy polityki krajowe³⁶. W praktyce jednak firmy mogły realizować swoje projekty, nawet jeśli nie przeprowadziły oceny

³⁰ Ł. Gacek, *Cywilizacja ekologiczna...*, s. 18.

³¹ Tamże s. 19.

³² A. Hanson, *Ecological Civilization in the People's Republic of China: Values, Action, and Future Needs*, Manila 2019, s. 4.

³³ Zob. szerzej: Ł. Gacek, *Zielona energia w Chinach. Zrównoważony rozwój. Ochrona środowiska. Gospodarka niskoemisyjna*, Kraków 2016.

³⁴ Jin Wang, „China's green laws are useless”, *China Dialogue*, 23 IX 2010 r., <https://chinadialogue.net/en/pollution/3831-china-s-green-laws-are-useless/> [dostęp: 17 XI 2020].

³⁵ W. Canfa, 中国现代环境立法的现状与未来展望 (ang. Current Status and Future Prospects of China's Modern Environmental Legislation), *Sohu.com*, 10 II 2011 r., <http://news.sohu.com/20110310/n279751843.shtml> [dostęp: 17 XI 2020].

³⁶ *Environmental Impact Assessment in China*, Tan Zhu, Kin-Che Lam (red.), Tianjin 2009, https://www.researchgate.net/profile/Kin-Che-Lam/publication/268503532_Environmental_Impact_Assessment_in_China/links/546ca4160cf2b0bc8e539312/Environmental-Impact-Assessment-in-China.pdf, s. 3 [dostęp: 17 XI 2020].

EIA. Wystarczyło, że podmiot odpowiedzialny za dane przedsięwzięcie obiecał, że dokona takiej oceny na kolejnym etapie realizacji projektu. Według różnych badań ponad 50 proc. projektów podjętych w 2010 r. uniknęło w ten sposób weryfikacji EIA³⁷.

Momentem przełomowym dla koncepcji cywilizacji ekologicznej w Chinach okazało się przejście władzy przez Xi Jinpinga, dla którego ochrona środowiska już wcześniej była ważnym elementem działań. Artykuł z 2006 r. dotyczący dwóch gór uważa się za jego manifest proekologiczny³⁸. To w nim stwierdził, że zielone góry i czysta woda są ważniejsze niż góry złota i srebra³⁹. Xi Jinping jest gorącym orędownikiem tej koncepcji⁴⁰. Według niego „chińskie marzenie”⁴¹ i „dwa cele na stulecie”⁴² nie mogą się ziścić bez budowy cywilizacji ekologicznej⁴³, gdyż ekologia to część gospodarki i ekonomii i nie można jej traktować jako obszaru odrębnego, hamującego rozwój⁴⁴. Aktualna władza w Pekinie próbuje zmienić trend promowania wzrostu gospodarczego kosztem środowiska⁴⁵. W 2013 r., podczas trzeciego posiedzenia

³⁷ Jin Wang, „China's green laws are useless”...

³⁸ 浙江省委书记习近平：绿水青山就是金山银山 (ang. Zhejiang Provincial Party Secretary Xi Jinping: *Green water and green mountains are golden mountains*), 24 IV 2006 r., http://cpc.people.com.cn/GB/47816/4322332.html?fbclid=IwAR1eQtSiwk3xxE_jAExIzx9d6dVRXOQmEkTU-FyRI85nGb1Bo5uGwihVupNc [dostęp: 1 XI 2020].

³⁹ Zgodnie z tą koncepcją tylko dobra ochrona środowiska umożliwi odpowiedni jakościowo rozwój ekonomiczny. Zasadniczym celem gospodarki jest stworzenie Chińczykom możliwości cieszenia się życiem zdrowszym, wygodniejszym i bliższym naturze. Niezbędny do tego jest dobrze funkcjonujący ekosystem.

⁴⁰ Wywodzi ją z trzech źródeł: 1) filozofii marksistowskiej i jej ukierunkowania na relacje między człowiekiem a naturą, zwłaszcza z koncentracji na integracji trzech teorii marksizmu: dialektyki historii, dialektyki materializmu i dialektyki natury; 2) połączenia starożytnej myśli filozoficznej z elementami nowoczesnego rozwoju; 3) idei zrównoważonego rozwoju. Zob. szerzej: Huang Chengliang, *Theoretical Origins of Xi Jinping's Thought on Ecological Civilization*, „Chinese Journal of Urban and Environmental Studies” 2019, t. 7, nr 2, <https://www.worldscientific.com/doi/pdf/10.1142/S2345748119750022> [dostęp: 1 XI 2020].

⁴¹ Przydatne do zrozumienia chińskich koncepcji, zagadnień i pojęć są książki: *Indeks zagadnień kluczowych dla zrozumienia współczesnych Chin...*; *Historia i rzeczywistość. 100 pojęć do zrozumienia Komunistycznej Partii Chin*, Dou Qiang (red.), Toruń 2019, *Leksykon wiedzy o Chinach współczesnych*, Sanjuan Thierry (red.), Warszawa 2009.

⁴² Dwa cele na stulecie miały doprowadzić do stworzenia do czasu obchodów 100-lecia KPCh w 2021 r. społeczeństwa średnio zamożnego pod każdym względem oraz przekształcić Chiny do 2049 r. (100-lecie istnienia ChRL) w nowoczesne państwo socjalistyczne, które jest dostatnie, silne, rozwinięte kulturowo i harmonijnie funkcjonujące.

⁴³ Zhang Yunfei, Li Na, *Zielony rozwój*, Toruń–Łysomice 2019, s. 78–87.

⁴⁴ *How Xi Jinping's ecological idea has changed rural China*, CGTN, 15 VIII 2020 r., https://www.youtube.com/watch?v=-obpQX0PvRY&feature=emb_title [dostęp: 19 XI 2020].

⁴⁵ Xuguang Zhao, *The Dilemma of „Sports” Environmental Governance and the Transformation of the Rule of Law*, „Shandong Social Sciences” 2017, nr 8, s. 169–174.

Komitetu Centralnego KPCh, Xi Jinping stanowczo stwierdził, że dotychczasowy model gospodarczy w Państwie Środka jest niezbalansowany, nieskoordynowany i nie zrównoważony⁴⁶. Należy jednak zauważyć, że tych samych słów w 2007 r. użył ówczesny premier ChRL Wen Jiabao⁴⁷. Problemy były więc zauważane przez władzę centralną już wcześniej, jednak w 2008 r. nastąpił wielki kryzys finansowy i dlatego nie poczyniono żadnych zdecydowanych działań w celu poprawy sytuacji.

Sektor energetyczny za rządów Xi Jinpinga

Realizacja wizji cywilizacji ekologicznej jest celem niezwykle ambitnym, który wymaga zaangażowania prawie wszystkich ministerstw w państwie. Xi Jinping dąży niewątpliwie do stania się najpotężniejszym przywódcą od czasów Mao Zedonga. Wbrew powszechnej opinii funkcja przewodniczącego ChRL nie wiąże się z nieograniczoną władzą. Konstytucja z 1982 r. wprowadziła tzw. potrójną egzekutywę⁴⁸. By nie pozwolić na zaistnienie „nowego Mao”, wypracowano również koncepcję tzw. kolektywnego kierownictwa (ang. *collective leadership*). Jego głównym organem jest Biuro Polityczne KPCh (ang. Politburo of the Chinese Communist Party), w którym zasiada 25 osób. W jego obrębie istnieje Stały Komitet Biura Politycznego KPCh (ang. Politburo Standing Committee of the Chinese Communist Party), w którego skład wchodzi od 5 do 11 najważniejszych osób w państwie (aktualnie jest ich siedem⁴⁹). Xi Jinping znacznie

⁴⁶ F. Green, N. Stern, *China's „new normal”: structural change, better growth. And peak emissions*, czerwiec 2015 r., https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2015/06/China_new_normal_web.pdf, s. 7 [dostęp: 1 XI 2020].

⁴⁷ Xiao Qiang, *Chinese Economy: Unstable, Unbalanced, Uncoordinated, and Unsustainable*, China Digital Times, 19 III 2007 r., <https://chinadigitaltimes.net/2007/03/chinese-economy-unstable-unbalanced-uncoordinated-and-unsustainable-stephen-roach/> [dostęp: 19 XI 2020].

⁴⁸ W przeciwieństwie do zachodnich form rządów, w których najczęściej istnieją dwie władze wykonawcze, w Chinach władza wykonawcza jest podzielona między trzy instytucje. Prezydent pełni głównie funkcję honorową i symboliczną. Najwięcej uprawnień administracyjnych ma Rada Państwa (ang. State Council of the People's Republic of China), na której czele stoi premier (aktualnie Li Keqiang). Trzecią władzą wykonawczą jest wojsko, wyodrębnione spod jurysdykcji prezydenta i premiera, zarządzane przez Centralną Komisję Wojskową (ang. Central Military Commission of the People's Republic of China), którą kieruje dowódca CKW. Od 1982 r. do 1989 r. te trzy funkcje były pełnione przez różne osoby. Układ sił zmienił się po tym, jak Jiang Zemin zastąpił Zhao Ziyanga na stanowisku sekretarza generalnego KPCh (ang. General Secretary of the Chinese Communist Party) i 4 czerwca 1989 r. doszło do masakry na placu Tian'anmen. Od tamtej pory sekretarz generalny KPCh jest również prezydentem i dowódcą Centralnej Komisji Wojskowej. Zob. szerzej: Zhang Qianfan, *The Constitution of China*, w: *The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law*, R. Masterman, R. Schütze (red.), Cambridge 2019, s. 185–186.

⁴⁹ Są to: Xi Jinping, Li Keqiang, Li Zhanshu, Wang Yang, Wang Huning, Zhao Leji i Han Zheng.

pogłębił centralizację władzy w ChRL, głównie z pomocą małych grup kierowniczych⁵⁰. Pozwoliło mu to na obsadzanie zaufanymi ludźmi najważniejszych punktów procesu decyzyjnego, a tym samym zwiększenie swojej władzy kosztem innych członków Stałego Komitetu Biura Politycznego KC KPCh⁵¹. Z tego względu wielu krytyków nazywa go „przewodniczącym od wszystkiego”, gdyż tak dużo władzy zgromadził w swoich rękach⁵² (system władzy w Chinach został przedstawiony na diagramie 1.).

W 2013 r. została utworzona Centralna Grupa Kierownicza ds. Kompleksowych i Pogłębionych Reform (ang. Central Leading Group for Comprehensively Deepening Reforms), której przewodniczy sam Xi Jinping. Organ ten ma Wyspecjalizowaną Podgrupę ds. Reformy Systemu Ekonomicznego i Systemu Cywilizacji Ekologicznej (ang. Specialised Subgroup for Economic System and Ecological Civilisation System Reform), której wspólnie przewodniczą Liu He i Xu Shaoshi. To biuro stało się de facto najwyższym organem koordynującym reformy przedsiębiorstw państwowych pod egidą „projektu najwyższego poziomu” (ang. *top-level design*). Przejęcie tej roli zmniejszyło autorytet Narodowej Komisji Rozwoju i Reform (ang. National Development and Reform Commission, NDRC) oraz Komisji Nadzoru i Administracji Majątkiem Państwowym Rady Państwa (ang. State-owned Assets Supervision and Administration, SASAC). Chciano w ten sposób dokonać dużych zmian i zminimalizować wpływ innych organów i podmiotów, dla których utrzymanie dotychczasowego status quo było korzystne. W ciągu pierwszych pięciu lat administracji Xi Jinpinga Centralna Grupa Kierownicza ds. Kompleksowych i Pogłębionych Reform spotkała się 38 razy i zatwierdziła 12 dokumentów politycznych związanych z reformą przedsiębiorstw państwowych⁵³. W 2018 r. została przekształcona w Komisję Kierowniczą ds. Kompleksowych i Pogłębionych Reform (ang. Central Comprehensively Deepening Reforms Commission)⁵⁴.

⁵⁰ Ch. Johnson, S. Kennedy, *Xi's Signature Governance Innovation: The Rise of Leading Small Groups*, Center for Strategic and International Studies, 17 X 2017 r., <https://www.csis.org/analysis/xis-signature-governance-innovation-rise-leading-small-groups> [dostęp: 8 XII 2020].

⁵¹ Zob. szerzej: M. Bogusz, J. Jakóbowski, *Komunistyczna Partia Chin i jej państwo. Konserwatywny zwrot Xi Jinpinga*, Warszawa 2019.

⁵² B. Góralczyk, *Chiny chcą być numerem jeden*, Obserwator Finansowy, 31 X 2020 r., <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/chiny-chca-byc-numerem-jeden/> [dostęp: 8 XII 2020].

⁵³ W. Leutert, *Firm Control: Governing the State-owned Economy Under Xi Jinping*, „China Perspectives” 2018, nr 1–2, s. 29.

⁵⁴ 中共中央印发《深化党和国家机构改革方案》(ang. *The Central Committee of the Communist Party of China issued the “Deepening Party and State Institutional Reform Plan”*), People’s Daily Online, 21 III 2018 r., <http://politics.people.com.cn/n1/2018/0321/c1001-29881261.html> [dostęp: 8 XII 2020].

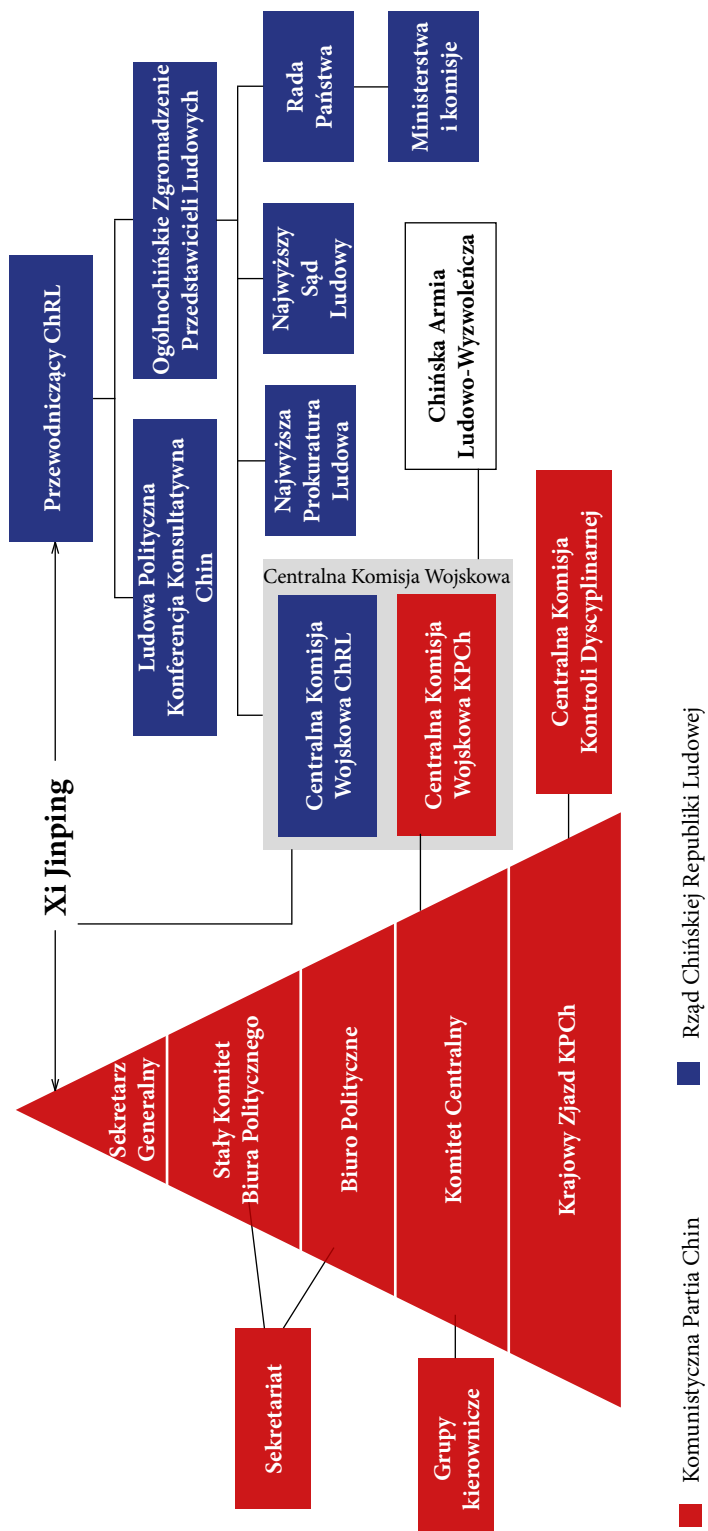

Diagram 1. System władzy w Chinach.

Źródło: *China's 2017 Communist Party Leadership Structure & Transition*, US-China Business Council, czerwiec 2017 r., <https://www.uschina.org/sites/default/files/LeadershipReport.pdf>, s. 1 [dostęp: 8 XII 2020].

Jednak wraz ze zmianami administracyjnymi, a zwłaszcza w związku z wprowadzeniem *Planu pogłębienia reformy instytucjonalnej partii i państwa* (ang. *Deepening Party and State Institutional Reform Plan*)⁵⁵, ważną rolę w sektorze energetycznym zaczęła odgrywać Grupa Kierownicza ds. Finansowych i Gospodarczych (ang. *Leading Group for Financial and Economic Affairs*), która w 2018 r. została zmieniona w Komisję Kierowniczą Finansów i Spraw Gospodarczych (ang. *Central Financial and Economic Affairs Commission*)⁵⁶. Formalnie grupa istniała już od 1980 r., jednak dopiero Xi Jinping stworzył z niej najważniejszy organ kreujący politykę makroekonomiczną Chin. Jej członkami są osoby mające największy wpływ na kształtowanie gospodarki w Państwie Środka: przewodniczący ChRL, premier, wicepremierowie, ministrowie, członkowie Stałego Komitetu Biura Politycznego KPCh, prezes Banku Ludowego Chin⁵⁷. Warto zwrócić uwagę na zmiany, które zaszły po przekształceniu Grupy Kierowniczej w Komisję. Zdecydowanie częściej są poddawane dyskusji tematy klimatyczne i energetyczne. Dwa spotkania pośrednio były poświęcone sektorowi energetycznemu, ponieważ nowy paradygmat rozwoju gospodarczego, tj. budowa gospodarki o obiegu zamkniętym, jest ściśle związany z zapewnieniem m.in. bezpieczeństwa i efektywności energetycznej⁵⁸. Można więc założyć, że w przyszłości decyzje dotyczące sektora energetycznego coraz częściej będą zapadać na obradach Komisji Kierowniczej Finansów i Spraw Gospodarczych. Należy również wspomnieć o Grupie Kierowniczej ds. Zmian Klimatu, Oszczędności Energii i Redukcji Emisji (ang. *National Leading Group for Climate Change, Energy Conservation and Emissions Reductions*)⁵⁹, która zajmuje się stricte sprawami klimatycznymi.

W sektorze energetycznym przeprowadzono również zmiany kadrowe. Już w 2013 r. w ramach KPCh zajęto się frakcją określaną jako grupa paliwowa⁶⁰. Na jej czele stał Zhou Yongkang⁶¹, który od lat 80. XX w. robił karierę w sektorze

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Zob. szerzej: <https://www.chinavivae.com/institution/PAR/1010.101001092&show=list>.

⁵⁸ Zob. szerzej: M. Pesce i in., *Circular Economy in China: Translating Principles into Practice*, „Sustainability” 2020, t. 12, nr 3.

⁵⁹ *The People's Republic of China Second Biennial Update Report on Climate Change*, grudzień 2018 r., https://unfccc.int/sites/default/files/resource/China%20BUR_English.pdf, s. 5 [dostęp: 8 XII 2020].

⁶⁰ Inne frakcje w KPCh za czasów dojścia Xi Jinpinga do władzy to: Tuanpai, Grupa Jiang Zemina, Książątka, Nowa armia z Zhejiangu, Nowa lewica, Populiści, Grupa Xishan. Zob. szerzej: M. Bogusz, J. Jakóbowski, *Komunistyczna Partia Chin...*

⁶¹ Innym ważnym przedstawicielem grupy paliwowej, który został skazany, był Su Shulin. Część osób przetrwała jednak czystkę, m.in. Zhang Gaoli, Wang Yilin, Zeng Qinghong. Zhou Yongkang dzięki

paliwowym, a następnie nadzorował służby specjalne⁶². Oficjalnie Zhou Yongkang został skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności za korupcję, nadużywanie władzy i ujawnianie tajemnic państwowych⁶³. Prawda jest jednak taka, że wraz ze skupionymi wokół siebie ludźmi sprzeciwiał się dojściu Xi Jinpinga do władzy. Aby uzmysłwić znaczenie tego procesu, należy wspomnieć, że w ramach KPCh od dziesięcioleci istnieje konsensus, zgodnie z którym osoba zasiadająca w Stałym Komitecie Biura Politycznego KPCh jest nietykalna zarówno w czasie piastowania urzędu, jak i po zakończeniu sprawowania funkcji⁶⁴. Zhou Yongkang był pierwszym członkiem Stałego Komitetu Biura Politycznego KPCh od czasu powstania ChRL, który został osądzony i skazany na podstawie zarzutów korupcyjnych⁶⁵.

Zmiany kadrowe w sektorze energetycznym wywołane kampanią antykorupcyjną dotyczyły przede wszystkim przedsiębiorstw z podsektora węgla, ropy naftowej i gazu ziemnego. W największym chińskim regionie produkcji węgla, prowincji Shanxi, w samym tylko 2014 r. zostało ukaranych 15 450 urzędników. W przedsiębiorstwach z sektora gazowego i ropy naftowej skazano ok. 77 urzędników najwyższego szczebla⁶⁶. Zmiany dotyczyły firm: PetroChina⁶⁷, Sinopec⁶⁸,

monopolowi w sektorze energetycznym dorobił się majątku w wysokości co najmniej 90 mld yu-
anów, czyli ponad 50 mld złotych. Jego nieoficjalny majątek mógł być znacznie większy. Zob. szerzej:
China seizes US\$14.5b assets from family, associates of ex-security chief Zhou Yongkang, „South China
Morning Post”, 30 III 2014 r., <https://www.scmp.com/news/china/article/1460962/china-seizes-us-145b-assets-family-associates-ex-security-chief-zhou> [dostęp: 8 XII 2020].

⁶² J. Giziński, *Mala rewolucja kulturalna*, „Rzeczpospolita”, 6 IX 2013 r., <https://www.rp.pl/artykul/1045519-Mala-rewolucja-kulturalna.html> [dostęp: 8 XII 2020].

⁶³ *China corruption: Life term for ex-security Chief Zhou*, BBC, 11 VI 2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-33095453> [dostęp: 8 XII 2020].

⁶⁴ Oficjalna przesłanka jest taka, że udowodnienie przestępstwa osobie z najwyższego kierownictwa mogłoby podważyć autorytet władzy KPCh wśród obywateli. Zgodnie z mniej oficjalną wersją chińskiego politycy chcą w ten sposób chronić swoje imperia biznesowe.

⁶⁵ Huang Cary, *Xi Jinping strengthens his grip with Zhou Yongkang takedown... but what next?*, „South China Morning Post”, 29 VII 2014 r., <https://www.scmp.com/news/china/article/1561990/xi-jinping-boosts-clout-zhou-yongkang-takedown-what-next> [dostęp: 8 XII 2020].

⁶⁶ *Factbox: Catching tigers and hidden flies in China's Energy sector*, Reuters, 21 IX 2018 r., <https://www.reuters.com/article/us-china-corruption-energy-factbox-idUSKCN1M1120> [dostęp: 8 XII 2020].

⁶⁷ *PetroChina Co., Ltd.*, <https://asia.nikkei.com/Companies/PetroChina-Co.-Ltd2> [dostęp: 8 XII 2020].

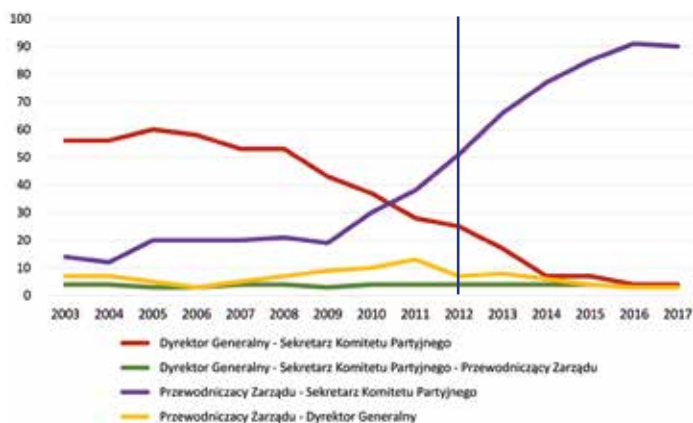
⁶⁸ Yang Ge, Huang Kaixi, *Former Sinopec Executive Gets 15 Years for Corruption*, Caixin Global, 25 I 2017 r., <https://www.caixinglobal.com/2017-01-25/former-sinopec-executive-gets-15-years-for-corruption-101049013.html> [dostęp: 8 XII 2020].

SASAC⁶⁹, China National Petroleum Corporation⁷⁰, China National Offshore Oil Corp⁷¹, National Energy Administration⁷², Hanlong Group⁷³, China Resources⁷⁴, Shanxi Jinneng Energy Group⁷⁵, Sinochem Group⁷⁶ oraz wielu innych przedsiębiorstw i organów administracyjnych z sektora energetycznego⁷⁷.

Należy w tym miejscu nadmienić, że szefowie centralnych przedsiębiorstw państwowych to nie tylko kadra kierownicza wyższego szczebla, lecz także urzędnicy państwowi mianowani i odwoływani przez KPCh. Departament Organizacji KC KPCh (ang. The Organization Department of the Central Committee of the Chinese Communist Party) w porozumieniu z wyższymi organami partyjnymi mianuje

-
- ⁶⁹ *Former China energy chief Jiang Jiemin jailed for corruption*, BBC, 12 X 2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-34503469> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷⁰ Yu Ning i in., *Three Officials at Center of Graft Scandal Were Secretaries to Ex-High Official*, Caixin Global, 9 VII 2014 r., <https://www.caixinglobal.com/2014-07-09/three-officials-at-center-of-graft-scandal-were-secretaries-to-ex-high-official-101013239.html> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷¹ Ng Eric, *China's state-owned oil and gas giants set for reshuffle of top brass*, „South China Morning Post”, 1 V 2015 r., <https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/1783755/chinas-state-owned-oil-and-gas-giants-set-reshuffle-top> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷² Lau Mimi, *Chinese court jails senior ethnic Uyгур official for life on corruption charges*, „South China Morning Post”, 3 XII 2019 r., <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3040287/chinese-court-jails-senior-ethnic-uygur-official-life> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷³ *China executes mining tycoon Liu Han, who had links to ex-security tsar Zhou Yongkang*, „South China Morning Post”, 9 II 2015 r., <https://www.scmp.com/news/china/article/1708082/chinese-mining-tycoon-liu-han-linked-zhou-yongkang-executed> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷⁴ Lau Mimi, *Former China Resources chairman Song Lin pleads guilty to corruption*, „South China Morning Post”, 27 II 2017 r., <https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/2074354/former-china-resources-chairman-song-lin-stands-trial> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷⁵ *Coal industry of Shanxi province anti-corruption investigations: 7 fall of Group 5 executives*, 1 IV 2016 r., <http://wap.uuhomepage.com/StaticWapPages/20160401/20160401074628998.html> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷⁶ Lee Jeong-ho, *Former Sinochem general manager Cai Xiyou jailed for 12 years for corruption; latest official to fall in China's crackdown*, „South China Morning Post”, 27 XII 2018 r., <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/2179571/former-sinochem-general-manager-cai-xiyou-jailed-12-years> [dostęp: 8 XII 2020].
- ⁷⁷ Szybki rozwój po 2000 r. przedsiębiorstw państwowych znacznie przekroczył możliwości monitorowania ich przez rząd centralny. Na przykład średnia liczba spółek zależnych od przedsiębiorstw państwowych wzrosła w latach 2003–2010 ponaddwukrotnie. Wiele firm państwowych i ich liderów coraz bardziej uniezależniało się w praktyce od rządu centralnego, nawet tam, gdzie ta autonomia nie była sankcjonowana prawnie i politycznie. Zob. szerzej: Xu Yi-Chong, *Sinews of Power: Politics of the State Grid Corporation of China*, Oxford 2017; Xu Yi-Chong, *China's Giant State-Owned Enterprises as Policy Advocates: The Case of the State Grid Corporation of China*, „The China Journal” 2018, nr 79, s. 21–39; Hsieh Chang-Tai, Song Zheng, *Grasp the Large, Let Go of the Small: The Transformation of the State Sector in China*, Cambridge 2015.

kadre kierowniczą najwyższego szczebla dla głównych przedsiębiorstw państwowych, tj. sekretarza Komitetu Partyjnego (ang. *Party Committee secretary*), dyrektora generalnego (ang. *general manager*) lub prezesa (ang. *president*) oraz przewodniczącego zarządu (ang. *chair of the board of directors*), jeśli taki istnieje⁷⁸. Xi Jinping podczas swoich rządów stosuje dwie taktyki w zarządzaniu kadrami: wspólne nominacje⁷⁹ (wykres 2.) i rotacje⁸⁰.

Wykres 2. Wspólne nominacje w przedsiębiorstwach państwowych w Chinach w latach 2003–2017.

Źródło: W. Leutert, *Firm Control: Governing the State-owned Economy Under Xi Jinping*, „China Perspectives” 2018, nr 1–2, s. 31.

Od czasu dojścia Xi Jinpinga do władzy można zauważyć duże upolitycznienie kadr kierowniczych głównych przedsiębiorstw państwowych⁸¹. Łączenie funkcji przewodniczącego zarządu oraz sekretarza Komitetu Partyjnego ma na celu wzmocnienie komitetów partyjnych w przedsiębiorstwach oraz polityczną kontrolę nad członkami zarządu. Niebieska pionowa linia na wykresie 2. wskazuje

⁷⁸ W. Leutert, *Firm Control: Governing the State-owned Economy...*, s. 30.

⁷⁹ Nominacja jednej osoby na co najmniej dwa z trzech najwyższych stanowisk kierowniczych.

⁸⁰ Szef jednego z przedsiębiorstw centralnych jest mianowany na stanowisko wykonawcze w innym przedsiębiorstwie.

⁸¹ W 2003 r. nowa administracja Hu Jintao próbowała wzmocnić władzę centralną, powołując w tym celu SASAC i upoważniając ją do zarządzania 189 przedsiębiorstwami państwowymi. Pomimo wysiłków administracji na rzecz wzmocnienia władzy nad sektorem państwowym czasy urzędowania Hu Jintao stały się okresem, w którym przedsiębiorstwa państwowe rosły w siłę, miały coraz większe wpływy polityczne i były coraz trudniejsze do kontrolowania. Zob. szerzej: W. Leutert, *Firm Control: Governing the State-owned Economy...*

moment przejścia władzy przez Xi Jinpinga. Jakkolwiek ten trend był widoczny od 2009 r., to po zmianie rządzących w Pekinie zdecydowanie się nasilił. Badaniu poddano 97 głównych firm państwowych w Chinach, nie tylko tych z sektora energetycznego.

Po ugruntowaniu swojej władzy i wyeliminowaniu przeciwników Xi Jinping rozpoczął daleko idące zmiany instytucjonalne. Podczas tzw. dwóch sesji⁸² (ang. *Two Sessions*) zostały ogłoszone najważniejsze reformy administracyjne ostatnich 30 lat⁸³. Sektor ochrony środowiska był jednym z centralnych obszarów tych reform. To pokazuje, że aktualni przywódcy Chin przykładają dużą wagę do ekologii. Zadania związane z ochroną klimatu i środowiska, które wcześniej były rozłożone na wiele podmiotów, aktualnie skupia jeden organ – Ministerstwo Ekologii i Środowiska (ang. Ministry of Ecology and Environment, MEE)⁸⁴, które uzyskało wiele kompetencji od innych ministerstw (diagram 2). Jako najpotężniejszy organ regulacyjny ds. ochrony środowiska w historii Chin MEE jest odpowiedzialne za opracowywanie i wdrażanie polityki ekologicznej, planów i standardów ochrony środowiska, monitorowanie środowiska, a zwłaszcza kontrolę zanieczyszczeń⁸⁵. Ministerstwo Edukacji i Środowiska reprezentuje Chiny podczas międzynarodowych negocjacji klimatycznych. Ze względu na nowe zadania i obowiązki liczba pracowników MEE została znacznie zwiększona⁸⁶. Na diagramie 3. zaprezentowano autorski schemat zarządzania sektorem energetycznym w Chinach.

⁸² Termin ten odnosi się do corocznych sesji plenarnych Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych (ang. National People's Congress, NPC) oraz Ludowej Politycznej Konferencji Konsultatywnej Chin (ang. Chinese People's Political Consultative Conference, CPPCC).

⁸³ Szczegółowo na temat zmian zob. *A Guide to 2018 State Council Institutional Reforms*, NPC Observer, <https://npcobserver.com/2018/03/14/a-guide-to-2018-state-council-institutional-reforms/> [dostęp: 8 XII 2020].

⁸⁴ 关于国务院机构改革方案的说明 (ang. Explanation on the Institutional Reform Plan of the State Council), http://www.gov.cn/guowuyuan/2018-03/14/content_5273856.htm [dostęp: 8 XII 2020].

⁸⁵ 环保部部长李干杰: 组建生态环境部将实现“五个打通” (ang. Minister of Environmental Protection Li Ganjie: *The Establishment of the Ministry of Ecology and Environment Will Achieve „Five Open Links”*), Xinhuanet, 17 III 2018 r., http://www.xinhuanet.com/politics/2018lh/2018-03/17/c_1122551701.htm [dostęp: 8 XII 2020].

⁸⁶ T. Voita, *Xi Jinping's Institutional Reforms. Environment over Energy?*, Institut français des relations internationales, 2 X 2018 r., https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/voita_xi_jinping_institutional_reforms_2018.pdf, s. 2 [dostęp: 8 XII 2020].

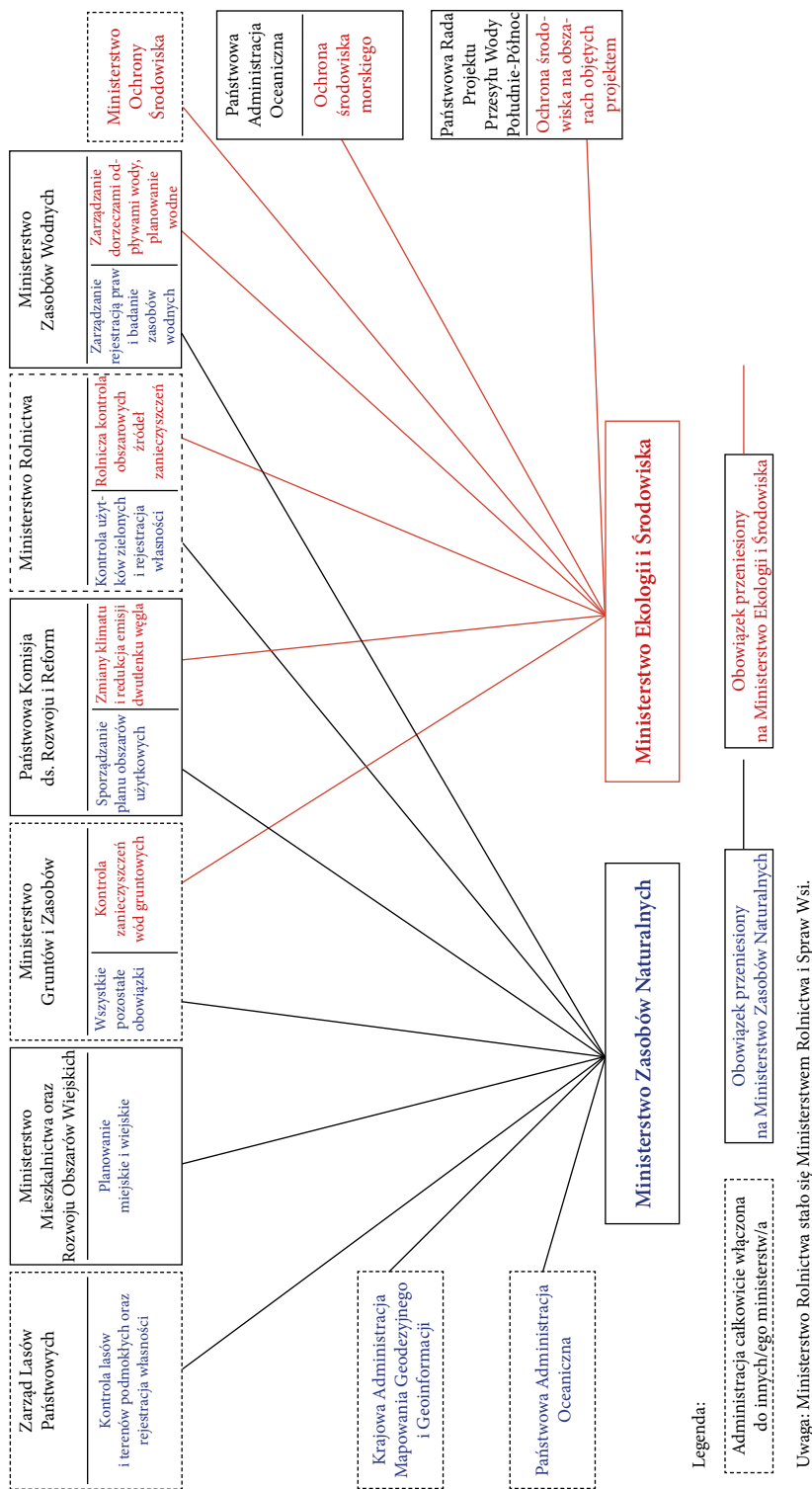

Diagram 2. Najważniejsze zmiany instytucjonalne w zakresie energetyki i ochrony klimatu w Chinach w 2018 r.

Źródło: T. Voita, *Xi Jinping's Institutional Reforms. Environment over Energy?*, Institut français des relations internationales, 2 X 2018 r., https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/voita_xi_jinping_institutional_reforms_2018.pdf, s. 2 [dostęp: 8 XII 2020].

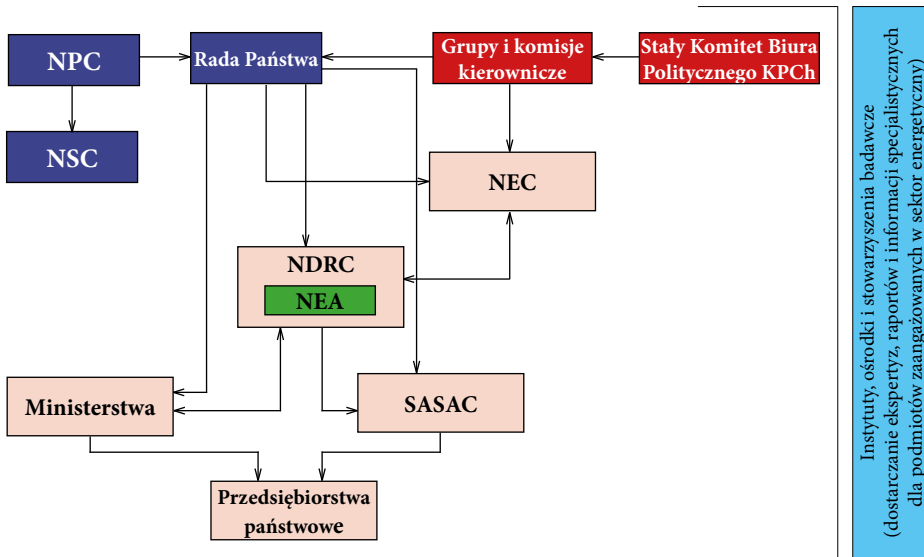

Diagram 3. Schemat procesu decyzyjnego w sektorze energetycznym po reformie administracyjnej.

Źródło: Opracowanie własne. Użyte skróty: NPC – National People’s Congress, NSC – National Supervision Commission, NEC – National Energy Commission, NDRC – National Development and Reform Commission, NEA – National Energy Administration, SASAC – State-owned Assets Supervision and Administration.

Pomimo zmian w administracji centralnej problemem nadal pozostają samorządy. Wraz z kolejnymi reformami pogłębiającymi otwarcie Chin system administracyjny w coraz większym stopniu zaczynał przypominać system federalny. Yongnian Zheng wskazuje trzy cechy chińskiego federalizmu:

- hierarchiczny system polityczny, w którym działania rządu są podzielone pomiędzy centrum i prowincje w taki sposób, że każdy szczebel władzy podejmuje ostateczne decyzje w określonych dziedzinach;
- istnienie zinstytucjonalizowanej decentralizacji w takim stopniu, że rządowi centralnemu coraz trudniej narzucać prowincjom swoją wolę i zmieniać podział władzy;
- prowincje ponoszą główną odpowiedzialność za gospodarkę regionu i do pewnego stopnia mogą kreować politykę w ramach swoich jurysdykcji⁸⁷.

Trzeci punkt jest o tyle ważny, że wiąże się z konfucjańską, biurokratyczną merytokracją. Zazwyczaj urzędnicy państwowi wszystkich szczebli zajmują swoje

⁸⁷ Yongnian Zheng, *Power to dominate, not to change: how China’s central-local relations constrain its reform*, Singapore 2019, s. 1.

stanowiska przez pięć lat. Celem każdego biurokraty jest awans na wyższe stanowisko. Awans zawodowy może przybrać formę uzyskania wyższej rangi, dodatkowych zarobków, lepszego środowiska pracy (np. awans do większego miasta, większego wydziału), łatwiejszego dostępu do dodatków, takich jak subsydiowane mieszkania. Aby zakwalifikować się do awansu, każdy urzędnik musi poddać się tzw. systemowi oceny wyników kadr (ang. *Cadres Performance Evaluation System*) prowadzonemu przez Departament Organizacji KPCh⁸⁸. System ten ocenia pracownika pod kątem m.in. pracowitości, wydajności, uczciwości, moralności. Jednak większość celów, jakie powinni realizować urzędnicy na danym stanowisku, jest bardziej konkretna. Komunistyczna Partia Chin, ustalając ich listę, oznacza poszczególne z nich jako cele twarde albo miękkie⁸⁹. Cele twarde obejmują najważniejsze obszary pod względem politycznym i ekonomicznym, takie jak gospodarka i wzrost PKB, utrzymanie stabilności społecznej, skuteczne egzekwowanie polityki jednego dziecka (do 2016 r.). Co ważne, większość z celów twardych ma tzw. moc weta. Urzędnik musi liczyć się z tym, że jeżeli poniesie porażkę w realizacji jednego z tych najważniejszych celów, jego inne wyniki, nawet jeśli będą na wysokim poziomie, nie będą brane pod uwagę⁹⁰. Wzrost gospodarczy był i nadal jest postrzegany jako najważniejszy czynnik w procesie ewaluacji, podczas gdy działania na rzecz ochrony środowiska określano jako cele miękkie i z tego powodu miały one niski priorytet. Następnym czynnikiem komplikującym implementację i egzekwowanie działań proekologicznych jest to, że często łatwiej ocenić wyniki realizacji celów twardych niż miękkich, np. wzrost PKB na jednego mieszkańca, budowę wielkiego projektu infrastrukturalnego czy to, że w danym mieście nie doszło do zamieszek i demonstracji. Ponadto rezultaty polityki proekologicznej w wielu przypadkach mogą być widoczne dopiero po latach. Rodzi to w urzędnikach obawy, że ich działania mogą zostać zapisane na konto innej osoby. Te czynniki utrudniają wdrażanie inicjatyw prośrodowiskowych. Dobrym przykładem jest próba wprowadzenia tzw. zielonego PKB, które uwzględniałoby ekonomiczne koszty zanieczyszczeń. Ten pilotażowy projekt zainicjowała w 2005 r. Państwowa Administracja Ochrony Środowiska. Na początku obejmował on Pekin i Tianjin oraz prowincje: Hebei, Liaoning, Zhejiang, Anhui, Guangdong, Hainan,

⁸⁸ Sposób funkcjonowania KPCh motywuje wielu badaczy do zgłębiania przesłanek, które mają wpływ na karierę polityczną w Chinach. Ustalili oni, że najważniejsze kryteria uwzględniane przy awansie chińskiego urzędnika to: 1) posiadanie członka rodziny, który pełni/pełnił wysoki urząd w partii, 2) mecenat polityczny wyżej postawionego oficjela, 3) wyniki gospodarcze w obszarze administracyjnym zarządzanym przez danego urzędnika, 4) wyższe wykształcenie, 5) doświadczenie, 6) płeć. Zob. szerzej: Zeng Jinghan, *What Matters Most in Selecting top Chinese Leaders? A Qualitative Comparative Analysis*, „Journal of Chinese Political Science” 2013, nr 18, s. 229.

⁸⁹ S. Landsberger, *Beijing Garbage: A City Besieged by Waste*, Amsterdam 2019, s. 59–61.

⁹⁰ Tamże.

Chongqing i Sichuan. Nie został jednak zrealizowany, gdyż urzędnicy zarządzający prowincjami przy akceptowaniu projektów brali pod uwagę jedynie ich opłacalność ekonomiczną. Ich priorytetem były bowiem cele gospodarcze. W większości przypadków oznaczało to aprobatę projektów generujących dużą ilość zanieczyszczeń⁹¹. Omawiany problem jest o wiele szerszy i dotyczy realizacji przez samorządy większości zaleceń klimatycznych.

Zakończenie

Przełom wieków przyniósł Chinom ogromny wzrost ekonomiczny i tym samym dynamicznie rosnące zapotrzebowanie na energię. Luka energetyczna została zlikwidowana przede wszystkim dzięki paliwom kopalnym. Spowodowało to wzrost uzależnienia od importu surowców oraz degradację środowiska. Zanieczyszczenie powietrza, gleb i wód było na tyle duże, że gdyby KPCh nie podjęła inicjatyw mających na celu poprawę sytuacji, w Państwie Środka mogłoby dojść do kryzysu społecznego i gospodarczego. Ta rosnąca potrzeba zmian znalazła odzwierciedlenie w polityce rządowej zapoczątkowanej przez Hu Jintao. W pełni rozkwitła jednak dopiero za rządów Xi Jinpinga, wraz z koncepcją cywilizacji ekologicznej. Aktualna generacja przywódców Chin dąży do wzrostu gospodarczego opartego na jakości i wysokich technologiach, a tym samym do transformacji energetycznej oraz poszanowania środowiska naturalnego. Przez prawie dekadę rządów Xi Jinping scentralizował władzę, upolitycyzył i podporządkował KPCh przedsiębiorstwa państwowe, a także przeprowadził reformę administracyjną, powołując Ministerstwo Ekologii i Środowiska. Na początku swoich rządów wyeliminował grupę paliwową, co pozwoliło mu ograniczyć silną pozycję zwolenników paliw kopalnych w centralnych władzach KPCh.

Realizacja idei cywilizacji ekologicznej nadal jednak napotyka w Chinach ogromne przeszkody. Jedną z nich jest system ewaluacji urzędników i relacje na linii władza centralna – władza lokalna. W języku chińskim istnieje idiom 山高皇帝远, który w dosłownym tłumaczeniu brzmi: góra jest wysoka, a cesarz daleko. Odzwierciedla on istniejący od wieków i nadal aktualny problem chińskiej administracji, polegający na tym, że na odległych obszarach państwa prawa i dekrety nie są ściśle egzekwowane. Skuteczne i konsekwentne wdrażanie rozwiązań proekologicznych w Chinach jest tym ważniejsze, że skala problemów związanych z degradacją środowiska naturalnego w najbliższych latach może tam wzrosnąć.

⁹¹ Ł. Gacek, *Cywilizacja ekologiczna...*, s. 27.

Bibliografia

Bogusz M., Jakóbowski J., *Komunistyczna Partia Chin i jej państwo. Konserwatywny zwrot Xi Jinpinga*, Warszawa 2019.

Bolesta A., *Chiny w okresie transformacji*, Warszawa 2006.

Chang Wejen, *Classical Chinese Jurisprudence and the Development of the Chinese Legal System*, „Tsinghua China Law Review” 2012, t. 2, s. 207–272.

Chołaj H., *Kapitalizm konfucjański? Chińskie reformy ekonomiczne a globalizacja*, Warszawa 2014.

Eisenbarth S., *Is Chinese trade policy motivated by environmental concerns?*, „Journal of Environmental Economics and Management” 2017, nr 82, s. 74–103.

Gacek Ł., *Cywilizacja ekologiczna i transformacja energetyczna w Chinach*, Poznań 2020.

Gacek Ł., *Zielona energia w Chinach. Zrównoważony rozwój. Ochrona środowiska. Gospodarka niskoemisyjna*, Kraków 2016.

Guoqian Wang i in., *Desertification and Its Mitigation Strategy in China*, „Journal of Resources and Ecology” 2012, nr 3, s. 97–104.

Hanson A., *Ecological Civilization in the People's Republic of China: Values, Action, and Future Needs*, Manila 2019.

Historia i rzeczywistość. 100 pojęć do zrozumienia Komunistycznej Partii Chin, Dou Qiang (red.), Toruń 2019.

Hsieh Chang-Tai, Song Zheng, *Grasp the Large, Let Go of the Small: The Transformation of the State Sector in China*, Cambridge 2015.

Huang Yanzhong, *Toxic Politics: China's Environmental Health Crisis and Its Challenge to the Chinese State*, Cambridge 2020.

Indeks zagadnień kluczowych dla zrozumienia współczesnych Chin, Zhou Mingwei (red.), Toruń 2020.

Leksykon wiedzy o Chinach współczesnych, Sanjuan Thierry (red.), Warszawa 2009.

Leutert W., *Firm Control: Governing the State-owned Economy Under Xi Jinping*, „China Perspectives” 2018, nr 1–2, s. 27–36.

Paracka D., *China's Three Teachings and the Relationship of Heaven, Earth and Humanity*, „Worldviews” 2012, t. 16, nr 1, s. 79–81.

Pesce M. i in., *Circular Economy in China: Translating Principles into Practice*, „Sustainability” 2020, t. 12, nr 3.

Sen Peng, Li Chen, *Reformując Chiny. Główne wydarzenia (1992–2004)*, Toruń 2013.

Sheng Hui, *The Thought of Ecological Ethics in Chinese Traditional Culture*, „Journal of Henan University of Science and Technology” 2009, t. 27, nr 6.

Song Xingqiang, Wennersten R., Mulder K.F., *Challenges of Sustainable Development in China*, Stockholm 2007.

Wang Xiangsui, *Zgłębiając cud. Prawda o modernizacji Chin*, Toruń, 2019.

Xu Yi-Chong, *China's Giant State-Owned Enterprises as Policy Advocates: The Case of the State Grid Corporation of China*, „The China Journal” 2018, nr 79, s. 21–39.

Xu Yi-Chong, *Sinews of Power: Politics of the State Grid Corporation of China*, Oxford 2017.

Xuguang Zhao, *The Dilemma of „Sports” Environmental Governance and the Transformation of the Rule of Law*, „Shandong Social Sciences” 2017, nr 8, s. 169–174.

Yongnian Zheng, *Power to dominate, not to change: how China's central-local relations constrain its reform*, Singapore 2019.

Zeng Jinghan, *What Matters Most in Selecting top Chinese Leaders? A Qualitative Comparative Analysis*, „Journal of Chinese Political Science” 2013, nr 18, s. 223–239.

Zhang Junfeng i in., *Environmental health in China: progress towards clean air and safe water*, „The Lancet” 2010, t. 375, s. 1110–1119.

Zhang Qianfan, *The Constitution of China*, w: *The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law*, R. Masterman, R. Schütze (red.), Cambridge 2019.

Zhang Yu, *Chińska reforma gospodarcza. Doświadczenia i implikacje*, Toruń 2019.

Zhang Yunfei, Li Na, *Zielony rozwój*, Toruń, Łysomice 2019.

Zhao Yiliang, Wan Linyan, Zhang Shuhuan, *Chiny i Komunistyczna Partia Chin. Wyzwania stojące przed nimi i odpowiedzi na nie*, Toruń 2019, s. 178–208.

Źródła internetowe

Barboza D., *In China, Farming Fish in Toxic Waters*, „The New York Times”, 15 XII 2007 r., <https://www.nytimes.com/2007/12/15/world/asia/15fish.html> [dostęp: 11 XI 2020].

China corruption: Life term for ex-security Chief Zhou, BBC, 11 VI 2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-33095453> [dostęp: 8 XII 2020].

China executes mining tycoon Liu Han, who had links to ex-security tsar Zhou Yongkang, „South China Morning Post”, 9 II 2015 r., <https://www.scmp.com/news/china/article/1708082/chinese-mining-tycoon-liu-han-linked-zhou-yongkang-executed> [dostęp: 8 XII 2020].

China pollution: First ever red alert in effect in Beijing, BBC, 8 XII 2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-35026363> [dostęp: 11 XI 2020].

China seizes US\$14.5b assets from family, associates of ex-security chief Zhou Yongkang, „South China Morning Post”, 30 III 2014 r., <https://www.scmp.com/news/china/article/1460962/china-seizes-us145b-assets-family-associates-ex-security-chief-zhou> [dostęp: 8 XII 2020].

China's 2017 Communist Party Leadership Structure & Transition, US-China Business Council, czerwiec 2017 r., <https://www.uschina.org/sites/default/files/LeadershipReport.pdf> [dostęp: 8 XII 2020].

Coal industry of Shanxi province anti-corruption investigations: 7 fall of Group 5 executives, 1 IV 2016 r., <http://wap.uuhomepage.com/StaticWapPages/20160401/20160401074628998.html> [dostęp: 8 XII 2020].

Developing a Circular Economy in China: Highlights and Recommendations, World Bank, czerwiec 2009 r., <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18889/489170REPLACEM10BOX338934B01PUBLIC1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 11 XI 2020].

Environmental Impact Assessment in China, Tan Zhu, Kin-Che Lam (red.), Tianjin 2009, https://www.researchgate.net/profile/Kin-Che-Lam/publication/268503532_Environmental_Impact_Assessment_in_China/links/546ca4160cf2b0bc8e539312/Environmental-Impact-Assessment-in-China.pdf [dostęp: 17 XI 2020].

Factbox: Catching tigers and hidden flies in China's Energy sector, Reuters, 21 IX 2018 r., <https://www.reuters.com/article/us-china-corruption-energy-factbox-idUSKCN1M1120> [dostęp: 8 XII 2020].

Former China energy chief Jiang Jiemin jailed for corruption, BBC, 12 X 2015 r., <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-34503469> [dostęp: 8 XII 2020].

Giziński J., *Mała rewolucja kulturalna*, „Rzeczpospolita”, 6 IX 2013 r., <https://www.rp.pl/artykul/1045519-Mala-rewolucja-kulturalna.html> [dostęp: 8 XII 2020].

Góralczyk B., *Chiny chcą być numerem jeden*, Obserwator Finansowy, 31 X 2020 r., <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/chiny-chca-byc-numerem-jeden/> [dostęp: 8 XII 2020].

Green F., Stern N., *China's „new normal”: structural change, better growth. And peak emissions*, Centre for Climate Change Economics and Policy, czerwiec 2015 r., s. 7, https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2015/06/China_new_normal_web.pdf [dostęp: 1 XI 2020].

Horta L., *Chinese Agriculture Goes Global*, Yale University, 16 XII 2014 r., <https://yaleglobal.yale.edu/content/chinese-agriculture-goes-global> [dostęp: 11 XI 2020].

How Xi Jinping's ecological idea has changed rural China, CGTN, 15 VIII 2020 r., https://www.youtube.com/watch?v=-obpQX0PvRY&feature=emb_title [dostęp: 19 XI 2020].

Huang Cary, *Xi Jinping strengthens his grip with Zhou Yongkang takedown... but what next?*, „South China Morning Post”, 29 VII 2014 r., <https://www.scmp.com/news/china/article/1561990/xi-jinping-boosts-clout-zhou-yongkang-takedown-what-next> [dostęp: 8 XII 2020].

Huang Chengliang, *Theoretical Origins of Xi Jinping's Thought on Ecological Civilization*, „Chinese Journal of Urban and Environmental Studies” 2019, t. 7, nr 2, <https://www.worldscientific.com/doi/pdf/10.1142/S2345748119750022> [dostęp: 1 XI 2020].

Jin Wang, „*China's green laws are useless*”, China Dialogue, 23 IX 2010 r., <https://chinadialogue.net/en/pollution/3831-china-s-green-laws-are-useless/> [dostęp: 17 XI 2020].

Johnson Ch., Kennedy S., *Xi's Signature Governance Innovation: The Rise of Leading Small Groups*, Center for Strategic and International Studies, 17 X 2017 r., <https://www.csis.org/analysis/xis-signature-governance-innovation-rise-leading-small-groups> [dostęp: 8 XII 2020].

La Crise de l'eau : Enjeu du XXIème Siècle en Chine, Resources, 20 IX 2016 r., <https://www.thinktank-resources.com/actualites/la-crise-de-leau-enjeu-du-xxieme-siecle-en-chine-paris-8h30-10h30-sciences-po-centre-de-recherches-internationales-56-rue-jacob-paris-6/> [dostęp: 11 XI 2020].

Lau Mimi, *Chinese court jails senior ethnic Uygur official for life on corruption charges*, „South China Morning Post”, 3 XII 2019 r., <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3040287/chinese-court-jails-senior-ethnic-uygur-official-life> [dostęp: 8 XII 2020].

Lau Mimi, *Former China Resources chairman Song Lin pleads guilty to corruption*, „South China Morning Post”, 27 II 2017 r., <https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/2074354/former-china-resources-chairman-song-lin-stands-trial> [dostęp: 8 XII 2020].

Lee Jeong-ho, *Former Sinochem general manager Cai Xiyu jailed for 12 years for corruption; latest official to fall in China's crackdown*, „South China Morning Post”, 27 XII 2018 r., <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/2179571/former-sinochem-general-manager-cai-xiyu-jailed-12-years> [dostęp: 8 XII 2020].

Liu Zhu, Cai Bofeng, *High-resolution Carbon Emissions Data for Chinese Cities*, Harvard Kennedy School, Belfer Center, sierpień 2018 r., <https://www.belfercenter.org/publication/high-resolution-carbon-emissions-data-chinese-cities> [dostęp: 21 IV 2021].

Maizland L., *China's Fight Against Climate Change and Environmental Degradation*, Council on Foreign Relations, 19 V 2021 r., <https://www.cfr.org/backgrounder/china-climate-change-policies-environmental-degradation> [dostęp: 5 VI 2021].

Ng Eric, *China's state-owned oil and gas giants set for reshuffle of top brass*, „South China Morning Post”, 1 V 2015 r., <https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/1783755/chinas-state-owned-oil-and-gas-giants-set-reshuffle-top> [dostęp: 8 XII 2020].

Patton D., Wong Fayen, *Coal Mining Project Drains Groundwater and Discharges Toxic Waste*, Scientific American, 23 VII 2013 r., <https://www.scientificamerican.com/article/chinas-shenhua-drains-groundwater-f/> [dostęp: 11 XI 2020].

People's Republic of China Second Biennial Update Report on Climate Change, grudzień 2018 r., https://unfccc.int/sites/default/files/resource/China%20BUR_English.pdf [dostęp: 8 XII 2020].

PetroChina Co., Ltd., <https://asia.nikkei.com/Companies/PetroChina-Co.-Ltd2> [dostęp: 8 XII 2020].

Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population) – China, The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=CN> [dostęp: 21 IV 2021].

The World Bank in China, The World Bank, <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview#3> [dostęp: 21 IV 2021].

Voïta T., *Xi Jinping's Institutional Reforms. Environment over Energy?*, Institut français des relations internationales, 2 X 2018 r., https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/voita_xi_jinping_institutional_reforms_2018.pdf [dostęp: 8 XII 2020].

Wong Edward, *Beijing Issues Red Alert Over Air Pollution for the First Time*, „The New York Times”, 7 XII 2015 r., <https://www.nytimes.com/2015/12/08/world/asia/beijing-pollution-red-alert.html> [dostęp: 11 XI 2020].

Xiao Qiang, *Chinese Economy: Unstable, Unbalanced, Uncoordinated, and Unsustainable*, „China Digital Times”, 19 III 2007 r., <https://chinadigitaltimes.net/2007/03/chinese-economy-unstable-unbalanced-uncoordinated-and-unsustainable-stephen-roach/> [dostęp: 19 XI 2020].

Yang Ge, Huang Kaixi, *Former Sinopec Executive Gets 15 Years for Corruption*, Caixin Global, 25 I 2017 r., <https://www.caixinglobal.com/2017-01-25/former-sinopec-executive-gets-15-years-for-corruption-101049013.html> [dostęp: 8 XII 2020].

Yu Ning i in., *Three Officials at Center of Graft Scandal Were Secretaries to Ex-High Official*, Caixin Global, 9 VII 2014 r., <https://www.caixinglobal.com/2014-07-09/three-officials-at-center-of-graft-scandal-were-secretaries-to-ex-high-official-101013239.html> [dostęp: 8 XII 2020].

Zhou Di, *China's Environmental Vertical Management Reform: An Effective and Sustainable Way Forward or Trouble in Itself?*, „Laws” 2020, t. 9, nr 4, <https://www.mdpi.com/2075-471X/9/4/25/htm> [dostęp: 5 VI 2021].

Chińskie źródła internetowe

Canfa W., *中国现代环境立法的现状与未来展望* (ang. Current Status and Future Prospects of China's Modern Environmental Legislation), Sohu.com, 10 II 2011 r., <http://news.sohu.com/20110310/n279751843.shtml> [dostęp: 17 XI 2020].

中共中央印发《深化党和国家机构改革方案》(ang. The Central Committee of the Communist Party of China issued the “Deepening Party and State Institutional Reform Plan”), People's Daily Online, 21 III 2018 r., <http://politics.people.com.cn/n1/2018/0321/c1001-29881261.html> [dostęp: 8 XII 2020].

关于国务院机构改革方案的说明 (ang. Explanation on the Institutional Reform Plan of the State Council), http://www.gov.cn/guowuyuan/2018-03/14/content_5273856.htm [dostęp: 8 XII 2020].

浙江省委书记习近平：绿水青山就是金山银山 (ang. Zhejiang Provincial Party Secretary Xi Jinping: Green water and green mountains are golden mountains), 24 IV 2006 r., http://cpc.people.com.cn/GB/47816/4322332.html?fbclid=IwAR1eQtSiwk3xxE_jAExI-zx9d6dVRXOQmEkTUFyRI85nGb1Bo5uGwihVupNc [dostęp: 1 XI 2020].

环保部部长李干杰：组建生态环境部将实现“五个打通” (ang. Minister of Environmental Protection Li Ganjie: The Establishment of the Ministry of Ecology and Environment Will Achieve „Five Open Links”), Xinhuanet, 17 III 2018 r., http://www.xinhuanet.com/politics/2018lh/2018-03/17/c_1122551701.htm [dostęp: 8 XII 2020].

Akty prawne

Constitution of the People's Republic of China, https://www.constituteproject.org/constitution/China_2018.pdf?lang=en [dostęp: 5 VI 2021].